

Przeglądy i komentarze

EKSTREMIZM PRAWICOWY W ZJEDNOCZONYCH NIEMCZECH

PRZEGLĄD NIEMIECKICH PUBLIKACJI Z LAT DZIEWIĘDZIESIĄTYCH

Ekstremizm prawicowy w Niemczech stwarza od kilku lat zagrożenie społeczne. Chuligańskie ekscesy budzą niepokój społeczeństwa oraz wzmagają czujność publicystów i naukowców. Od momentu zjednoczenia państwa działalność skrajnej prawicy znajdowała wyraźny oddźwięk w badaniach i niemieckiej literaturze naukowej, proporcjonalnie do wzrostu skali zjawiska. Temat ten, wzbogacony o szerszą perspektywę historyczną, powinien zasilić również polskie spektrum badań niemcoznawczych, w większym niż do tej pory stopniu.

Wojciech Wrzesiński prezentując stan polskich badań niemcoznawczych podkreślił, że prowadzi się w Polsce szeroko zakrojone badania nad wewnętrznymi i zewnętrznymi problemami zjednoczenia Niemiec. Kwestie niemcoznawcze traktuje się w szerszym aspekcie jako element integracji współczesnej Europy. W studiach nad sprawami wewnętrznymi Niemiec wiele uwagi poświęca się badaniom rynku pracy, rozwija się zainteresowanie niemiecką myślą polityczną i elitami politycznymi¹.

Radykalizm prawicowy, stanowiąc poważny problem demokracji zjednoczonych Niemiec i przeszkodę w integracji europejskiej, nie obcy i innym demokracjom zachodnioeuropejskim, jako zjawisko *explicite* znajduje opis w jednej polskiej publikacji *Ekstremizm prawicowy w świecie współczesnym* pod redakcją Franciszka Ryszki². Zarówno ta pozycja, gdzie skrajna prawica w Niemczech została utożsamiona z partią *NPD* oraz liczne artykuły w czasopiśmie przepełnione często fobią przypominającą strach przed Niemcami doby hitlerowskiej, dowodzą konieczności zwrócenia baczniejszej uwagi na ten fenomen przez polskich niemcoznawców, chociażby celem *dementi* utartych stereotypów³.

Ekstremizm prawicowy rozumiany jako „określenie zbiorcze obejmujące wszystkie formy publicznego życia, które kierują się przeciw fundamentalnym zasadom demokratycznego państwa prawa”⁴ Anna Wolff-Powęska traktuje jako jeden z deficytów kultury politycznej Niemiec epoki

¹ W. Wrzesiński, *Nowe elementy i kierunki w polskich badaniach niemcoznawczych*. „Przegląd Zachodni” nr 1/1996, ss. 63-80; por. W. Wrzesiński, *Polskie badania niemcoznawcze*. „Przegląd Zachodni” nr 3/1994, ss. 51-78.

² F. Ryszka, *Ekstremizm prawicowy we współczesnym świecie*. Warszawa 1980, ss. 35-62.

³ Bilans sytuacji Niemiec po zjednoczeniu został gruntownie przedstawiony w cennej pozycji *Podzielona jedność. Raport o Niemczech lat dziewięćdziesiątych*. Red. A. Wolff-Powęska, Poznań 1994, por. *Raport o jednoczeniu Niemiec*. Red. A. Wolff-Powęska, Poznań 1992. Jako merytorycznie przykładowy i wyważony wymienić należy artykuł B. Perlaka, *Potencjał postaw skrajnie prawicowych w jednoczących się Niemczech*. „Przegląd Zachodni” nr 1/1996, ss. 81-99.

⁴ R. Stöss, *Rechtsextremismus: Begriff-Analyse-Struktur*. W: *Die schleichende Gefahr*. Red. K. Bodewig, Essen 1990, ss. 61-67.

skomplikowanych transformacji ustrojowych⁵. Nie należy nadmiernie przeceniać roli tego zjawiska w obliczu globalnych dążeń Niemców do przeprowadzenia sprawnej modernizacji ustrojowej, niemniej liczne rządowe, jak i prywatne badania, a także publikacje naukowe dowodzą, że rozmiary owego deficytu politycznego osiągnęły formę „ruchu społecznego, który wymknął się poza parlamentarne drogi manifestacji opozycji społeczno-politycznej”⁶. Tym samym stał on się wrogi demokratycznemu porządkowi państwa i należy go zwalczać przy pomocy wszelkich legalnych w ramach państwa praw środków⁷. Należą do nich działania karne państwa, spontaniczne akcje społeczne oraz zakrojona na szeroką skalę rozrachunkowa kampania naukowo-publicystyczna. Należałoby w tym miejscu podkreślić, że w Niemczech badaniom naukowym nad tym problemem zapewniono skuteczne zaplecze finansowe. Od 1989 r. media prowadzą też stałą propagandę antyprawicową. Wydaje się, iż wysiłki naukowców i zaangażowanie publicystów przyniosły pożądane skutki, ponieważ fala terroru prawicowego zmalała. Jednocześnie fakt wzmożonego zainteresowania mediów tym tematem potwierdza zaistnienie w Niemczech fenomenu politycznego, który zaniepokoił niemieckie społeczeństwo i natrafił na zdecydowane odrzucenie z racji podobieństwa w swej strukturze i ideologii do III Rzeszy⁸.

Autorka podejmując badania nad ekstremizmem prawicowym zwróciła się do pracowników biblioteki *Friedrich Ebert Stiftung* z Trewiru z zapytaniem o zbiory dotyczące przedmiotu badań. Literatura ta relatywnie nie jest bogata, ponieważ *Friedrich Ebert Stiftung* nie prowadzi oddzielnych analiz poświęconych tej problematyce, ale ciekawe okazało się wyszczególnienie tytułów z lat 1989 - 1995. Poniższy wykaz podaje liczbę nowych tytułów dotyczących ekstremizmu prawicowego w bibliotece *FES* w latach 1989 - 1995: 1989 - 1, 1990 - 3, 1991 - 2, 1992 - 4, 1993 - 1994 - 10, 1995 - 13⁹. Liczba publikacji wzrastała proporcjonalnie do skali natężenia samego zjawiska. Pośród kilkudziesięciu wymienionych pozycji na uwagę zasługują między innymi: *Rechtsextremismus und Fremdfeindlichkeit: Begriffe, Positionen, Praxisfelder*¹⁰ (zagadnienia definicji oraz strategii przeciwdziałania); *Rechts, wo die Mitte ist: Studien zur Ideologie: Rechtsextremismus, Nationalismus, Konservatismus*¹¹ (zagadnienia ideologiczne); *Neonazismus und rechte Subkultur*¹² (ze szczególnym uwzględnieniem problematyki antysemickiej) oraz materiały z posiedzenia *Friedrich Ebert Stiftung* w dniach 23 - 24 marca 1995 r. w Poczdamie pod tytułem *Die Wiedergeburt des nationalistischen Denkens: Gefahr für die Demokratie*¹³.

Współczesnym ekstremizmem prawicowym, jako zjawiskiem o rozciągłości politycznej i głębi społecznej porównywalnej z takimi ruchami, jak faszyzm czy komunizm, interesują się przedstawiciele niemal wszystkich dziedzin nauk humanistycznych. Zajmują się nim w pierwszej kolejności politolodzy, historycy, socjologowie, psychologowie i pedagogowie, jako że głównymi animatorami przemocy prawicowej jest młodzież.

Do pozycji politologicznych zakwalifikować należy przygotowany przez wydawnictwo „Stern” zbiór esejów, reportaży i badań zatytułowany *Un-Heil Deutschland. Fremdenhaß und*

⁵ A. Powęska-Wolff, *Deficyty kultury politycznej*. W: *Podzielona jedność...*

⁶ W. Kowalski, *Rechtsextremismus und Anti-Rechtsextremismus in der modernen Industriegesellschaft*. „Aus Politik und Zeitgeschichte” nr 2-3/1993, s. 15.

⁷ T. Lillig, *Extremismus*. W: *Handbuch der deutschen Einheit*. Red. W. Weidenfeld, Bonn 1993, ss. 277 - 288, tu s. 288.

⁸ H. G. Jaschke, *Rechtsextremismus*. W: *Pipers Handbuch der politischen Ideen*. Bd. 5, München 1987, s. 488.

⁹ Według stanu z 29 11 1996 r.

¹⁰ H. G. Jaschke, *Rechtsextremismus und Fremdfeindlichkeit: Begriffe, Positionen, Praxisfelder*. Opladen 1994.

¹¹ K. Lenk, *Rechts, wo die Mitte ist: Studien zur Ideologie: Rechtsextremismus, Nationalismus, Konservatismus*. Baden-Baden 1994.

¹² W. Bergman *Neonazismus und rechte Subkultur*. Berlin 1994.

¹³ *Die Wiedergeburt des nationalistischen Denkens: Gefahr für die Demokratie*. Bonn 1995.

*Neofaschismus nach der Wiedervereinigung*¹⁴. Publicystyczny ton zawartych w niej referatów wsparty jest o naukową dokumentację. Dokładna rekapitulacja wydarzeń z Rostocku, Hünxe, Mölln i Hoyerswerdy, wywiady ze sprawcami zabójstw, napadów i podpałów, opisy warunków środowiskowych wschodniemieckich neonazistów stanowią podstawę do oceny, dlaczego zjednoczenie państwa spowodowało, a może raczej odsłoniło drzemiący w części społeczeństwa antysemityzm i rasizm oraz uaktywniło młodocianych neonazistów (*Deutschland den Deutschen, Ausländer raus, Das neue Großdeutsche Reich*). Uzupełnieniem książki jest kronika aktów przemocy o podłożu ekstremistycznym, przegląd ważniejszych partii i organizacji prawicowych z podaniem ich ideologii, liczebności i strategii działania oraz aneks w postaci danych z ankiety, którą przeprowadził na zamówienie „Sterna” Instytut Badawczy FORSA w Dortmundu w 1992 r. Ankieta ta: *Was wissen die jungen Deutschen über das Dritte Reich?* ukazuje niską świadomość historyczno-polityczną młodzieży niemieckiej.

Pozycją historyczną jest *Der neue alte Rechtsradikalismus* z serii wydawniczej „Pipers”. Wydawnictwo to znane jest w Niemczech z cennych publikacji historyczno-politycznych¹⁵. Ulrich Wank, lektor wydawnictwa w dziale historii i polityki dokonał wyboru esejów w układzie historycznym. Zbieg ten wyjaśnia, że „zamachy na demokrację mają długą i niechlubną tradycję w Niemczech” – i ponownie, „nabierają dławiącej aktualności”¹⁶. Referaty próbują dać odpowiedź na pytanie: Czy nowy radykalizm prawicowy może w pełni identyfikować się ze starym radykalizmem prawicowym, wyznawanym przez adherentów narodowego socjalizmu? Praca zawiera rozprawy o historycznych źródłach antysemityzmu (Julius H. Schoeps), początkach nacjonalizmu (Ernst Piper), schyłku Republiki Weimarskiej i przejściu władzy przez narodowych socjalistów (Peter Longerich) po pierwszy kryzys demokracji w Republice Federalnej Niemiec (Otto Schily) i obecny radykalizm prawicowy (Thomas Schmid). Rozważania reasumuje referat: *Cudzoziemcy – Żydzi obecnej doby?* (Basam Tibi).

Pogranicze socjologii i pedagogiki reprezentuje starannie wydane studium biograficzne *Rechte Jugendliche. Einstieg und Ausstieg: Sechs biographische Studien* Benno Hafenegera¹⁷ zawierające 6 wywiadów z młodzieżą męską o radykalnie prawicowej przeszłości. Posłużyły one do rekapitulacji biografii badanych. Do ulicznych band *skinhead* i agresywnych zachowań wobec obcokrajowców prowadzi brak należytej opieki domowej we wczesnym dzieciństwie oraz problemy szkolne i środowiskowe. Weryfikacja hipotez dowodzi, że ekstremizm prawicowy reprezentuje w przeważającej części młodzież męska oraz, że podjęcie decyzji o działalności radykalno-prawicowej podyktowane jest deficytami w życiu emocjonalnym i społecznym badanych. 3 spośród 6 badanych uczestniczyło w seminarium dydaktycznym zorganizowanym po paru miesiącach pod hasłem „Jak się zmieniłem, kim jestem dzisiaj?” Autor poprzez wielomiesięczne utrzymywanie kontaktów z badanymi chciał zniwelować ewentualne wypowiedzi fałszywe wynikające często z tzw. kontaktów jednorazowych.

Podstawą do wstępnej systematyzacji książek, które zajmują się ekstremizmem prawicowym może być ich struktura formalna. Uzyskana segregacja prezentuje 4 grupy:

- a) publikacje urzędowe,
- b) prace zbiorowe – zbiory esejów oraz materiały z posiedzeń i konferencji naukowych,
- c) opracowania badań instytucji pozarządowych,
- d) samodzielne studia autorskie.

¹⁴ *Un-Heil Deutschland. Fremdenhaß und Neofaschismus nach der Wiedervereinigung*. Hamburg 1993.

¹⁵ *Der neue alte Rechtsradikalismus*. Red. U. Wank, München 1993.

¹⁶ Tamże, s. 2.

¹⁷ B. Hafeneger, *Rechte Jugendliche. Einstieg und Ausstieg: Sechs biographische Studien*. Bielefeld 1993.

Publikacje urzędowe to sprawozdania *Bundeskriminalpolizei* i *Landeskriminalpolizei* oraz coroczne sprawozdania Federalnego Urzędu Ochrony Konstytucji (*Verfassungsschutzamt*). Raporty te publikowane są przez Federalny Urząd (*Bundesverfassungsschutzberichte*)¹⁸ oraz Urzędy Krajowe (*Landesverfassungsschutzberichte*)¹⁹. *Verfassungsschutzämter* są organami Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Ich działalność jest opłacana z budżetu państwa. Zostały powołane przez niemiecki rząd w celu badania ekstremizmu lewicowego, prawicowego oraz szpiegostwa. Ekstremizm prawicowy stanowi fragment corocznych raportów. Cele ich działania określone zostały w przedmowie do wydania z 1992 r.:

„Coroczne sprawozdanie Urzędu ds. Ochrony Konstytucji jest ważnym działem informacji społeczeństwa i istotnym elementem realnie egzystującej demokracji. Nasze wolnościowe państwo prawa dysponuje środkami w celu zapobieżenia atakom na demokrację przez jej przeciwników. Rząd federalny uważa obronę demokracji za ważne zadanie i jest gotowy do zdecydowanego przeciwstawienia się politycznemu ekstremizmowi, zarówno prawicowemu, jak i lewicowemu. Rząd federalny w porozumieniu z rządami landów kładzie nacisk na walkę z wrogami konstytucji i ustroju demokratyczno-wolnościowego na stosowanie środków administracyjno-prawnych. Przedstawione tutaj sprawozdanie obejmuje wyniki pracy Federalnego Urzędu Ochrony Konstytucji w roku 1992. Sprawozdanie analizuje istotne rozpoznania, rozwój i związki między ogniwami poszczególnych skrzydeł ekstremizmu. Sprawozdanie ma służyć jako pomoc orientacyjna do walki politycznej z wrogimi siłami²⁰.

Raport przytacza dane ilościowe członków partii i organizacji ekstremalnie prawicowych oraz ich rozwój w ciągu ostatnich 3 lat. Dane liczbowe są ujęte w w przejrzystych tabelach i wykresach. Osobno opracowany został ruch *skinhead* uważany za ruch ekstremalnie-prawicowy. Zwraca się uwagę, że w 1992 r. prawne wykroczenia o podłożu ekstremalnie-prawicowym były skierowane przeciwko obcokrajowcom z antysemitycznym punktem ciężkości. Obszerny fragment omawia strukturę, ideologię, aktywność oraz finanse najważniejszych partii radykalno-prawicowych: *NPD* (*Nationaldemokratische Partei Deutschlands*), *DVU* (*Deutsche Volksunion*) oraz *Deutsche Liga für Volk und Heimat*²¹. Te cyklicznie ukazujące się sprawozdania należy zaliczyć do najbardziej wszechstronnych dokumentów współczesnego ekstremizmu w Niemczech. Żadna inna instytucja państwa ani prywatna nie jest w stanie prowadzić zakrojonych na tak szeroką skalę badań. Sprawozdania pojawiające się od 1990 r. wykazywały silny wzrost ekstremizmu prawicowego, natomiast od 1994 r. notuje się jego powolny spadek. Ponieważ sprawozdania ukazują się corocznie od kilkudziesięciu lat, stanowią one ciekawy materiał porównawczy. Dużym udogodnieniem jest ukazanie się Sprawozdania Federalnego i Sprawozdania Krajowego z Hamburga za rok 1995 w internecie.

Za wielce pomocne winno się uznać prace zbiorowe. Zbiory esejów i materiały z konferencji naukowych są odpowiedzią za zapotrzebowanie rynku czytelniczego na aktualne zagadnienia polityczne i społeczne. Chociaż nie zawsze ich pozytywnym jest trafność tez i wniosków, to nawet oceniając je z pewnej czasowej perspektywy odznaczają się specyfiką ujęcia danego problemu i jego aktualnością.

Publikacje zbiorowe ukazują się proporcjonalnie do częstotliwości posiedzeń naukowych oraz indywidualnych zgłoszeń autorów chcących aktywnie uczestniczyć w toczącej się akurat debacie naukowej. Jako przykład posłużyć może zbiór esejów *Die schleichende Gefahr* pod redakcją Kurta Bodewiga²². Książka ukazała się w 1990 r., to jest przed oficjalnymi sprawozdaniami o wzrastającej prawicowej agresji. Rozległe ujęcie problemu, od rekonstrukcji terminu „ekstremizm prawicowy”

¹⁸ *Verfassungsschutzberichte 1989-1995*. Bonn 1989-1995.

¹⁹ Przykładowo: *Landesverfassungsschutzberichte des Landes Nordrhein-Westfalen 1990-1993*. Düsseldorf 1990-1993.

²⁰ *Bundesverfassungsschutzbericht 1993*. Bonn 1993, ss. 3-4.

²¹ Część Sprawozdania Urzędu ds. Ochrony Konstytucji poświęcona ekstremizmowi prawicowemu znajduje się na ss. 66-137. Sprawozdania za rok 1992.

²² *Die schleichende Gefahr*, op. cit.

przez ideologię i historię ruchu pravicowego, elementy pravicowej subkultury i propagandy po zarys strategii przeciwdziałania, aspiruje w kierunku wyczerpania tematu. Według referujących współczesny ekstremizm pravicowy jako ruch społeczny charakteryzuje się znacznym stopniem złożoności strukturalnej²³. Między partiami, grupami nie istnieje jedność ideologiczna²⁴, przy czym „ryzyko zagrożenia demokratycznej kultury nie leży tam, gdzie nowy radykalizm pravicowy jawi się jako powtórka idei i praktyk nacjonalizmu”²⁵. Nie wiadomo czy bardziej niebezpieczny jest brutalny i doświadczony przez społeczeństwo ekstremizm w formie narodowego socjalizmu czy „nowoczesny, salonowy, zawoalowany” ekstremizm wielu partii Nowej Prawicy²⁶.

Cechą wspólną przeważającej liczby prac zbiorowych jest tendencja do ukazywania opisywanego w nich zjawiska w możliwie wszystkich jego aspektach. We wstępach wyrażana jest wola redaktorów do pełnego, zarówno statystycznego, jak i dynamicznego ujmowania problemu. O ile na pewno nie można twierdzić, że mnogość opinii naukowców jest równoznaczna z ich powierzchownością, to jednak opinie powielają się.

Podobne pod względem formalnym, rekapitalizujące cały współczesny ruch pravicowy, aczkolwiek każda zredagowana z innej perspektywy, są publikacje pod redakcją Stefana Loba, Gerharda Paula, Karla-Heinza Heinemanna i Wilifrieda Schubarta i Mechtilde M. Jansen, Doron Kiesel i Heike Deul.²⁷

Na specjalne wymienienie zasługują materiały źródłowe *Rechtsextremismus in der Bundesrepublik Deutschland* pod redakcją S. Loba jako dokumentacja z konferencji, która odbyła się w 1991 r. w Bochum²⁸. Zespoły seminaryjne przedstawiły wyniki dyskusji nad konstytutywnymi cechami ekstremizmu pravicowego, dokonały przeglądu pravicowych partii i organizacji, a także motywów ich wyborców oraz określili potencjał pravicowy w dawnej DDR. Wyniki dyskusji zostały każdorazowo uzupełnione o opatrzoną analizami rzeczowymi i przedmiotowymi dokumentację i wniezione sformułowaniem metodyczno-dydaktycznych wskazówek. W każdym sprawozdaniu seminaryjnym przytacza się kilkadziesiąt pozycji książkowych, czasopiśmienniczych oraz przeglądy badań empirycznych. W pracy podjęto nie tylko krytykę materiału źródłowego, ale wprowadzono także nowe elementy teoretyczne (część poświęcona tzw. Nowej Prawicy oraz ekstremizmowi w DDR).

Inna seria publikacji zbiorowych dotyka problemu pravicowej przemocy. Najbardziej bogato prezentują się tutaj materiały z interdyscyplinarnej konferencji pod hasłem *Jugend im Kontext von Gewalt, Rassismus und Rechtsextremismus* zorganizowanej przez *Sachverständigenkommission des 9. Jugendberichts*²⁹. Eksperti różnych dyscyplin nauk społecznych – Ulrich Bielefeld, Walter Friedrich, Kurt Möller, Eberhard Seidel-Pielen ocenili sytuację młodzieży w 1992 r.

Byłoby uproszczeniem twierdzić, że młodzież roku 1992 była przeważnie radykalnie nastawiona i agresywna wobec otoczenia, mimo że analiza sprawców aktów przemocy umotywowanych wrogością wobec obcokrajowców prowadzi do młodzieżowych subkultur czy grup tzw. ryzyka społecznego³⁰. Dzieci i młodzież traktuje się raczej jako ofiary polityczno-socjalnej,

²³ *Hitlers Schatten verblaßt. Die Normalisierung des Rechtsextremismus*. Bonn 1989, s. 13.

²⁴ R. Stöss, *Begriff-Struktur-Analyse*, op. cit., s. 64.

²⁵ A. Klönne, *Rechtswentwicklungen in der Bundesrepublik*. W: *Die schleichende Gefahr*, op. cit., s. 47.

²⁶ M. Linz, *Was tun gegen Rechtsextremismus?* W: *Die schleichende Gefahr*, op. cit., s. 204.

²⁷ *Rechtsextremismus in der Bundesrepublik*. Red. S. Lob, Münster – Hamburg 1991. *Hitlers Schatten verblaßt*, op. cit. K. Heinemann, W. Schubart, *Antifaschistischer Staat verläßt seine Kinder*. Köln 1992; M. Jansen, D. Kiesel, H. Deul, *Rechtsradikalismus – politische und sozialpsychologische Zugänge*. Frankfurt am Main 1992.

²⁸ *Rechtsextremismus in der Bundesrepublik Deutschland: Ein exemplarisches Curriculum*, op. cit.

²⁹ *Rechtsradikale Gewalt im vereinigten Deutschland*. Red. H. Uwe, R. Merton, Opladen 1993.

³⁰ C. Leggewe *Jugend, Gewalt und Rechtsextremismus*. W: *Rechtsradikale Gewalt*, op. cit., s. 120.

rodzinnej i instytucjonalnej przemocy niż jako sprawców³¹. Najczęściej młodzież demonstruje przemoc stosowaną podczas politycznie motywowanych akcji (przeciwko cudzoziemcom), demonstracji ulicznych, wandalizmu ulicznego fanów futbolowych oraz podczas walk między młodocianymi grupami i gangami³². W debacie naukowców nad przemocą młodzieży w pierwszej kolejności chodzi o „uwrażliwienie społeczeństwa” na temat: przemoc i polityczny ekstremizm. Tylko w ten sposób można pomóc młodzieży, wyraźnie nie radzącej sobie z problemami nowych przemian w państwie.

Rozmiar i przyczyny prawicowej przemocy w niemieckich szkołach są tematami referatów w zbiorze studiów pod redakcją Wolfganga Melzera i Wilifrieda Schubarta³³. Mamy tutaj do czynienia z pierwszą pracą, w której stwierdza się, że szkoła niemiecka jest miejscem, gdzie potencjał przemocy i ekstremizmu wśród uczniów znajduje pełne wyładowanie³⁴. Na podstawie badań własnych Schubart i Melzer stwierdzili, że „przemoc i ekstremizm prawicowy są na płaszczyźnie objawów występowania dwiema różnymi i tylko częściowo mającymi punkty styczne formami politycznego zachowania”. Tylko 6% uczniów w zachodnich i wschodnich krajach federacji akceptuje przemoc jako środek politycznego działania („Przed policją podczas ulicznych starć należy się bronić poprzez rzucanie kamieniami”), ale już 63% uczniów w krajach wschodnich i 37% krajach zachodnich, chociaż „nie wandalizuje” na ulicach, to wykazuje radykalne orientacje, określając np. Turków jako bardzo niesympatycznych. Ekstremizm prawicowy Schubart i Melzer rozpatrywali w kategoriach orientacji społecznych, jak: antypatia do Turków, antysemityzm, pozytywne nastawienie do nazistowskiej przeszłości oraz postawy autorytatywne³⁵. Uczniowie niemieccy największą wrogość okazują wobec mniejszości tureckiej³⁶. Turcy to najliczniejsza grupa pośród mniejszości narodowych. Zamieszkują oni w Niemczech od lat pięćdziesiątych, odznaczają się silną, odrębną kulturą, dużym potencjałem organizatorskim i jednocześnie nikłą motywacją do asymilacji, stąd ich kultura zdążyła się najmocniej zaznaczyć pośród kultur innych mniejszości. Istotną rolę odgrywa w tych antypatiach odrębność religijna.

Czy emigranci turecy powinni być postrzegani w Niemczech jako obcokrajowcy oraz jak młodzież rozumie termin „rasizm” jest przedmiotem koreferatu Birgit Rommelspacher, który został wygłoszony podczas seminarium pedagogicznego zorganizowanego w dniach 8 i 9 maja 1993 r. w Essen³⁷. Materiały z tego seminarium (*Lust auf Randalen. Jugendliche Gewalt gegen Fremde*) ukazały się pod redakcją Wilifrieda Breyvogela³⁸. Temat konferencji był wynikiem zaniepokojenia naukowców serią napadów, zamachów na życie i netykalność cielesną oraz podpałów schronisk dla emigrantów w miastach Rostock, Mölln i Solingen. Zginęło wówczas i zostało okaleczonych kilkadziesiąt osób. Sprawcami ekscesów były młodociane subgrupy. Breyvogel dokonując analizy czynów przemocy, potwierdza dane liczbowe cytowane przez Schubarta i Melzera. Schubart podaje, że 6% młodzieży niemieckiej wykazuje czynną przemoc lub gotowość do niej, Breyvogel cytuje za *Bundesverfassungsschutz* 5-procentowy stopień przemów agresji umotywowanych ideologią

³¹ U. Hoffmann-Lange, M. Gile, H. Schneider, *Der Verhältnis von Jugend und Politik in Deutschland*. „Aus Politik und Zeitgeschichte” nr 19/1993.

³² W. Kühnel, *Gewalt durch Jugendliche im Osten Deutschlands*. W: *Rechtsradikale Gewalt*, op. cit., s. 237.

³³ *Schule, Gewalt und Rechtsextremismus*. Red. W. Melzer, W. Schubart, Opladen 1993.

³⁴ K. Hurrelmann, *Agression und Gewalt in der Schule*. W: *Schule, Gewalt und...* op. cit., s. 44.

³⁵ *Das Rechtsextremismussyndrom bei Schülerinnen und Schülern in Ost- und Westdeutschland*. W: *Schule, Gewalt und...* op. cit., ss. 58-71.

³⁶ W. Heitmeyer, *Warum handeln Menschen gegen ihre eigenen Interessen? Rechtsextremismus*. Köln 1991, s. 29.

³⁷ B. Rommelspacher, *Männliche Jugendliche als Projektionsfiguren gesellschaftlicher Gewaltfantasien. Rassismus im Selbstverständnis der Mehrheitskultur*. W: *Lust auf Randalen. Jugendliche Gewalt gegen Fremde*. Bonn 1993, s. 65.

³⁸ *Lust auf Randalen*, op. cit. Patrz recenzja B. Perlak, „Przegląd Zachodni” nr 11/1995, ss. 163-165.

ultraprawicową w ogólnej liczbie aktów przestępczych dokonanych przez młodzież w 1992 r.³⁹ Kurt Möller w swoim referacie wyraża opinię, iż przemoc, jak i również gotowość do niej jest formą ekstremizmu prawicowego, i że zjawisko to ulega transformacjom. Podobnie jak całe Niemcy znajdują się w fazie modernizacji, tak i ekstremizm prawicowy nie jest taki sam jak nazizm ani jak prawicowe tendencje w pierwszych latach istnienia *Bundesrepubliki*. Kto chce wypracować społeczno-pedagogiczne recepty przeciw współczesnemu ekstremizmowi prawicowemu, temu nie mogą starczyć jedynie analogie i ciągle odwoływania się do potworności narodowego socjalizmu⁴⁰.

Wrogim zachowaniom wobec cudzoziemców w Niemczech poświęcona jest w całości publikacja wydana przez *Institut für Sozialforschung*⁴¹. W referatach zwraca się uwagę na bezpośredni związek między wzburającą koniunkturą *Fremdfeindlichkeit* lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych a wzrostem liczby bezrobotnych i emigrantów. Przy czym podkreśla się negatywną rolę mediów, które konsekwentnie poświęcają dużo uwagi konieczności zahamowania napływu siły roboczej z zewnątrz oraz zmian w prawie azylanckim. Wpływ części mediów na wzrost orientacji ultrapravicowych, a w szczególności nastawień wrogich wobec cudzoziemców i Żydów jest niewątpliwy⁴².

Przeglądy badań terenowych dostarczają nowego materiału poznawczego, są uzupełnieniem badań prowadzonych przez jednostki rządowe, a wielokrotnie polemizują z danymi rządowymi. Badania prowadzone przez *Verfassungsschutzamt* często są podważane przez badania placówek niezależnych. Dla ekstremizmu prawicowego pierwsze, pilotażowe sondaże na szeroką skalę przeprowadził Wilhelm Heitmeyer, pedagog, uznany znawca prawicowych postaw wśród młodzieży. Jego zespół opublikował w 1987 r. wyniki badań 1300 uczniów w wieku 16-17 lat pod hasłem *Rechtsextremistische Orientierungen von Jugendlichen*⁴³. Heitmeyer zanalizował dotychczasowe wzorce wyjaśniające ekstremalno-prawicowe tendencje wśród młodzieży i przedstawił im nowe, socjalizacyjne koncepcje. Poddał również weryfikacji autorytatywno-nacjonalistyczne czynniki decyzyjne prowadzące do zaaprobowania prawicowych poglądów oraz skomplikowane zależności zagrażające młodzieżowemu środowisku. Badania te przyczyniły się do powstania tzw. socjologicznej definicji ekstremizmu prawicowego Wilhelma Heitmeyera. Ekstremizm prawicowy występuje wtedy, gdy w orientacji społeczno-politycznej następuje splot ideologii nierówności ludzi i grup ludzkich, niepodważalnej, bo genetycznie generowanej, oraz akceptacja przemocy jako środka oddziaływania interpersonalnego. Według tej teorii można wyprowadzić linię demarkacyjną ekstremizmu prawicowego i lewicowego. Skrzydło lewicowe (anarchizm, komunizm) różni się od prawicowego uznaniem fundamentalnej równości społeczeństw i jednostek. Skrzydło prawicowe uznaje „wrodzoną” wyższość silniejszych nad słabszymi. Teoria ta znalazła odbicie w rozprawach innych teoretyków⁴⁴.

³⁹ W. Breyvogel, *Jugendliche Gewaltbereitschaft. Subjektive Fragmentierung, Gewalt-Lust und die Gesellschaft als städtisch-medialer Erfahrungsraum*. W: *Lust auf Randalen*, op. cit., s. 17.

⁴⁰ K. Möller, *Rechtsextremismus und Gewalt. Empirische Befunde und individualisierungs-theoretische Erklärungen*. W: *Lust auf Randalen*, op. cit., s. 62.

⁴¹ *Aspekte der Fremdfeindlichkeit: Beiträge zur aktuellen Diskussion*. Institut für Sozialforschung, Frankfurt am Main 1992. Dużo uwagi relacjom między ekstremizmem prawicowym a stopą bezrobocia po zjednoczeniu poświęcała prasa („Pedagogik” nr 3/1993, ss. 40-44; „Deutsche Jugend” nr 7-8/1990, ss. 319-324; „Der Spiegel” nr 24/1993, ss. 19-29, nr 40/1991, ss. 30-51; „Neue Praxis” nr 42/1993, ss. 283-291).

⁴² Obszernie na temat relacji media a ekstremizm prawicowy w: „Transparent. Mitteilungen aus dem Institut für Kommunikations- und Medienwissenschaft der Universität Leipzig” nr 1/1995, ss. 12-44.

⁴³ W. Heitmeyer, *Rechtsextremistische Orientierungen bei Jugendlichen. Empirische Ergebnisse und Erklärungsmuster einer Untersuchung zur politischen Sozialisation*. Weinheim 1989; por. W. Heitmeyer i inni, *Die Bielefelder Rechtsextremismus - Studie*. Weinheim - München 1992.

⁴⁴ Przykładowo: H. Endlich, R. Grix, W. Klaus, *Extremismus, Radikalismus. Demagogie von Rechts*. Frankfurt am Main, s. 35; R. Posselt, K. Schumacher, *Projekthandbuch: Gewalt und Rassismus*. Mülheim 1993, s. 106; K. Möller, *Gewalt und politischer Extremismus. Herausforderungen für die Jugendarbeit*. „Neue Praxis” nr 4/1991, s. 282.

Do badań i teorii Heitmeyera sięgają sondaże Petera Förstera i Waltera Friedricha⁴⁵. Odbywały się one dwuetapowo, w 1990 r. i 1992 r. Próba losowa objęła 2 700 osób w wieku od 19 do 25 lat z Saksonii-Anhalt. Wyprowadzono z nich następujące wnioski:

- młodzież w Niemczech wschodnich jest nastawiona optymistycznie do swojej przyszłości, ale pełna obaw w odniesieniu do obecnego życia;
- z powodu codziennej konfrontacji poprzez media z falą agresji werbalnej i niewerbalnej, zmniejsza się ich własna gotowość do stosowania przemocy;
- młodzi ludzie stoją dzisiaj między rosnącymi nadziejami na lepszą przyszłość a wzrastającą agresją w życiu publicznym. Młodzież coraz częściej sięga w artykulacji swoich życzeń i nadziei do stosowania siły. Zadaniem całego społeczeństwa jest wzmacnianie w młodym pokoleniu motywacji do spełniania swoich planów i życzeń na drodze nieagresji wobec innych.

Demograficzne badania Shella są, począwszy od 1953 r., przeprowadzane i publikowane co 4 lata. Spełniają one funkcję orientacyjną dla mediów i mniejszych ośrodków badawczych. Ich przedmiotem jest sytuacja młodzieży i polityka młodzieżowa. *Deutsche Jugend'92* ukazuje dyferencje młodzieżowych stylów orientacji i sytuacji problemowych, specyfikę położenia młodej generacji w Niemczech po zjednoczeniu, różnice między *Wessis* i *Ossis*, także ich orientacje polityczne i działalność pravicową⁴⁶.

Z badań empirycznych korzystają rozprawy autorskie. Franziska Hundseher w *Stichwort-Rechtsextremismus*⁴⁷ wymienia ważniejsze partie i organizacje pravicowe oraz powiązania ekstremizmu międzynarodowego. Armin Pfahl-Traugher proponuje czytelnikowi obszerniejszą monografię⁴⁸. Dokonuje on analizy terminu ekstremizm pravicowy, przedstawia partie, organizacje i publicystykę radykalno-prawicową, także w rozwoju historycznym. Znajduje się tam ruch *skinhead*, pomiar pravicowego potencjału wyborczego, a także porównanie ekstremizmu w nowych i starych krajach federacji. Podsumowanie stanowią komentarze wyjaśniające istotę zjawiska ekstremizmu oraz wybór literatury do dalszych studiów wraz z komentarzem. Cenne źródło dla wszystkich zainteresowanych tematem. Peter Dudek traktuje ekstremizm pravicowy wśród młodzieży jako protest młodszej generacji⁴⁹. Książka napisana jest w perspektywie historycznej, ale z przekonaniem, że historia się nie powtarza. Autor analizuje przemianę nacjonalistycznych ruchów młodzieżowych od końca II wojny światowej aż po falę terroryzmu pravicowego. Odświeżone tutaj zostają volkistowskie i wojskowe związki lat pięćdziesiątych, antysemitka *Schmierwelle* lat 1959/1960, militarystyczne związki lat siedemdziesiątych po współczesny, znacznie bardziej chaotyczny, ale zradykalizowany ekstremizm pravicowy. Chociaż zgodnie z przeświadczeniem autora historia się nie powtarza, to jednak najmłodszy potencjał prawicy ze względu właśnie na historyczne przesłanki, wymaga szczególnie wzmożonej czujności.

Thomas Assheuer i Hans Sarkowicz zajmują się związkiem pomiędzy tzw. starą i Nową Prawicą⁵⁰. Mianem Nowej Prawicy określa się ekstremistyczne organizacje, towarzystwa i koła dyskusyjne skupiające intelektualistów i publicystów. Działa ona przez media, unowocześniając ekstremizm pravicowy na płaszczyźnie ideologicznej i strategicznej, poprzez co chce być

⁴⁵ P. Förster, W. Friedrich, H. Müller, W. Schubart, *Jugend Ost – zwischen Hoffnung und Gewalt*. Opladen 1993.

⁴⁶ *Deutsche Jugend' 92*, Shell. Opladen 1992.

⁴⁷ F. Hundseher, *Stichwort – Rechtsextremismus*. München 1993.

⁴⁸ A. Pfahl-Traugher, *Rechtsextremismus: Eine kritische Bestandaufnahme nach der Wiedervereinigung*. Bonn 1993.

⁴⁹ P. Dudek, *Jugendliche Rechtsextremisten: zwischen Hakenkreuz und Odalsrune 1945 bis heute*. Köln 1985.

⁵⁰ T. Assheuer, H. Sarkowicz, *Rechtsradikale in Deutschland. Die alte und neue Rechte*. München 1990.

postrzegana w społeczeństwie jako ruch kulturalny⁵¹. Zalicza się do niej takie organizacje jak: *Sache des Volkes/Nationalrevolutionäre Aufbauorganisation (SdV/NRAO)*, *Solidarische Volksbewegung (SVB)* czy *Thule Seminar*. Biologizm, rasizm i nacjonalizm to ich podstawowy repertuar ideologiczny⁵². Wzorcem niemieckiej *Neue Rechte* jest francuska *Nouvelle Droite*⁵³.

Przegląd publikacji dotyczących ekstremizmu pravicowego w Niemczech zakończyć można podaniem kilku adresów internetowych. Najbogatsza jest tutaj Biblioteka „Nadeschda”⁵⁴. Bibliotekę „Nadeschda” tworzą naukowcy i studenci Uniwersytetu w Düsseldorfie. W obrębie 2 MG pamięci komputerowej mieści się przegląd ekstremistycznych partii, organizacji, grup rockowych oraz dokumentacja aktów przemocy. Zapoznać się można z opatrzonymi przypisami referatami na temat ruchu *skinhead*, *Neue Rechte* i innymi. Ponieważ dokumenty internetowe mogą być dowolnie modyfikowane, dane dotyczące np. partii politycznych czy grup rockowych podane są z dokładnością do adresów kontaktowych i telefonów członków tych grup.

W statycznych publikacjach drukowanych taka dokładność jest niemożliwa ze względu na oczywistą mobilność ludzi.

Podobny materiał, lecz w szczuplejszym wydaniu proponuje *Dokumentations- und Informationszentrum für Rassismusforschung/D.I.R. e.V* (Universität Marburg, Postfach 1221, 35002 Marburg). Centrum to jest przedsięwzięciem naukowym i dokumentacyjnym Uniwersytetu w Marburgu. Wymienić można tu przykładowo teksty: Martina Blumentritta *Zum Begriff der Nation* czy Ralfa-Erika Posselta i Klause Schumachera *Was ist eigentlich Rassismus, Gewalt, und Rechtsextremismus...?*⁵⁵ Na uwagę zasługują również publikacje autorów indywidualnych, jak prace dyplomowe Gregora Hermanna *Politischer und soziologischer Rechtsextremismus* (komputeropis znajduje się w archiwum Uniwersytetu w Innsbrucku)⁵⁶ oraz Norberta Götz *Neigen Modernisierungsverlierer besonders zu Rechtsextremismus?* (oprócz internetu, komputeropis w archiwum fakultetu Nauk Politycznych Wolnego Uniwersytetu w Berlinie)⁵⁷. Wymienione materiały elektroniczne po wydrukowaniu komputerowym stają się drukowanymi materiałami źródłowymi, wobec których obowiązują takie same prawa autorskie jak w przypadku materiałów drukowanych przez tradycyjne wydawnictwa. Dodatkowym unowocześnieniem jest fakt, że każdy artykuł internetowy opatrzony jest bezpośrednim adresem elektronicznym autora.

Stopniowe wprowadzanie dokumentów internetowych jako bazy źródłowej prac naukowych jest godne rozpropagowania ze względu na nieskrępowany i bardzo szybki dostęp. Należy podkreślić, że coraz więcej bibliotek zachodnioeuropejskich, amerykańskich i kanadyjskich przetwarza swoje zbiory na wygodny język elektroniczny.

Anna Dudzińska

⁵¹ A. Pfahl-Traughber, *Rechtsextremismus*, op. cit., ss. 105-106.

⁵² M. Blumentritt, *Ursprünge der „Neuen Rechten“*, http://sunserver.i.rz.uni-duesseldorf.de/~schatz/neue_rechte.html. Tekst ten znajduje się w publikacji internetowej *Dokumentations- und Informationszentrum für Rassismusforschung/ D.I.R. e.V*, por. przypis 55.

⁵³ F. Hundseher, *Rechtsextremismus*, op. cit., s. 45.

⁵⁴ Biblioteka Nadeschda, Universität Düsseldorf, <http://sunserver.i.rz.uni-duesseldorf.de/~schatz/akt.html>.

⁵⁵ M. Blumentritt, *Zum Begriff der Nation*; R. E. Posselt, K. Schumacher, *Was ist eigentlich Rassismus, Gewalt, Sexismus, Faschismus...?* W: *Dokumentations- und Informationszentrum für Rassismusforschung/ D.I.R. e.V*. Universität Marburg, <http://bunsen.hrz.uni-marburg.de/dir/MATERIAL/DEF/LEXIKON.HTML>. Także w: R.E. Posselt, K. Schumacher, *Projekthandbuch: Gewalt und Rassismus*. Mülheim 1993.

⁵⁶ G. Hermann, *Der Schoss ist fruchtbar noch. Politischer und soziologischer Rechtsextremismus. Erscheinungsformen – Ursachen – Gegenstrategien*. Archiv der Universität Innsbruck. Także w: <http://pc.www.uibk.ac.at/subz/c61729/texte/rechtsext.htm>.

⁵⁷ N. Götz, *Neigen Modernisierungsverlierer besonders zu Rechtsextremismus?* Archiv der Freien Universität in Berlin. Także w: <http://sub46.zedat.fu-berlin.de8000/~nogoetz/Rechtsextremismus1!.html>.